

ترک‌زاده، جعفر، ۱۳۵۳ -

کاوش مفهوم سرمایه اجتماعی در قرآن کریم / جعفر ترک‌زاده، همکاران معصومه محترم، ابوالفضل گائینی. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۶.

هفت، ۹۹ ص: جدول، نمودار. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۴۲۱: مدیریت؛ ۳۰)

ISBN: 978-600-298-211-7

بها: ۶۵۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه، ص: [۸۵] - ۹۳: همچنین به صورت زیرنویس.

نمایم.

۱. سرمایه اجتماعی - جنبه‌های قرآنی. ۲. Qur'anic teaching - Social capital (Sociology). ۳. سرمایه

اجتماعی - جنبه‌های مذهبی - اسلام. ۴. Social capital (Sociology) - Religious aspects - Islam. ۵. سرمایه

اجتماعی. ۶. Social capital (Sociology). الف. محترم، معصومه. ۱۳۶۴ - ب. گائینی، ابوالفضل. ۱۳۴۴ - ج. پژوهشگاه

حوزه و دانشگاه. د. عنوان.

۲۹۷/۱۵۹

۵۱۳۲۱۷۳

۱۳۶۷ - ۴/۱۳۶۷

شماره کتابشناسی

کاوش مفهوم سرمایه اجتماعی در قرآن کریم

مؤلفان: دکتر جعفر ترک‌زاده (دانشیار دانشگاه شیراز)، دکتر معصومه محترم (استادیار دانشگاه شیراز) و دکتر ابوالفضل گائینی (استادیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه)

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

ویرایش و صفحه‌آرایی: اعتصام

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۶

تعداد: ۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۶۵۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰)

نمابر: ۳۷۱۸۵-۳۱۵۱۰۰، ص. پ. ۳۸۰۳۰۹۰

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

www.ketab.ir/rihu فروش اینترنتی

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی، به دلیل شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و مهار پدیده‌های انسانی، در راستای سعادت واقعی و ضرورتی انکارناپذیر و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در سرگرفتن واقعیت‌های عینی و فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع، شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارآیی این گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران استوار است بر گروه‌شناخت و واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی رحمته‌الله بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری دفتر همکاری حوزه و دانشگاه را در سال ۱۳۶۱ فراهم ساخت و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت استادان حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جوامع علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار ده‌ها کتاب و نشریه علمی اشاره کرد.

این اثر به عنوان یک منبع علمی تولید شده در راستای توسعه علوم انسانی اسلامی، در زمینه سرمایه اجتماعی برای اساتید و دانشجویان رشته‌های علوم اجتماعی، مدیریت و علوم تربیتی در دوره‌های مختلف تحصیلی، قابل استفاده است که البته دیگر علاقه‌مندان به این زمینه تحقیقی و نیز مدیران و کارشناسان دست‌اندرکار مرتبط با موضوع سرمایه اجتماعی می‌توانند از آن بهره‌مند شوند.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نظر جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لاریجانی داند از تلاش‌های مؤلفان محترم اثر، جناب آقای دکتر جعفر ترک‌زاده، سرکار خانم دکتر معصومه محترم و جناب آقای دکتر ابوالفضل گائینی سپاسگزاری کند.

فهرست مطالب

۱	پیشگفتار.....
---	---------------

فصل اول: کلیات

۵	۱. مقدمه و بیان مسئله.....
۸	۲. اهمیت و ضرورت پژوهش.....
۱۰	۳. اهداف پژوهش.....
۱۰	۳-۱. هدف کلی پژوهش.....
۱۰	۳-۲. اهداف جزئی پژوهش.....
۱۰	۴. سؤالات پژوهش.....
۱۱	۵. تعریف عملیاتی متغیرها.....
۱۱	۵-۱. مفهوم.....
۱۱	۵-۲. سرمایه اجتماعی.....

فصل دوم: پیشینه پژوهش

۱۳	مقدمه.....
۳	۱. مبانی نظری.....
	۱-۱. تعریف سرمایه اجتماعی.....
۱۵	۱-۲. ابعاد سرمایه اجتماعی.....
۲۰	۱-۳. دیدگاه‌های پیرامون سرمایه اجتماعی.....
۲۳	الف) شبکه‌ها.....
۲۳	ب) هنجارهای همیاری.....
۲۳	ج) اعتماد.....

۲۵	۱-۴. رویکردهایی پیرامون سرمایه اجتماعی
۲۶	۱-۴-۱. رویکرد اجتماع‌گرا
۲۶	۱-۴-۲. رویکرد شبکه‌ای
۲۶	۱-۴-۳. رویکرد نهادی
۲۷	۱-۴-۴. رویکرد هم‌افزایی
۲۷	۱-۵. سطوح سرمایه اجتماعی
۲۹	۲. سوابق پژوهشی

فصل سوم: روش‌شناسی

۳۵	مقدمه
۳۵	روش تحقیق
۳۵	۱. طرح تحقیق، بیان مسئله، فرضیه‌ها و نحوه تغییر یا کنترل آنها
۳۶	۲. چگونگی استخراج داده‌های کیفی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در قرآن کریم
۳۷	۳. روش تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی
۳۷	گام اول: گردآوری اطلاعات
۳۸	گام دوم: تقلیل احیاناً برآمده داده‌ها
۳۹	گام سوم: سازماندهی و سازماندهی داده‌ها
۳۹	گام چهارم: تفسیر و نتیجه‌گیری

فصل چهارم: یافته‌های پژوهش

۴۱	مقدمه
۴۲	یافته‌های پژوهش
۴۲	۱. مرحله اول: گردآوری اطلاعات
۶۰	۲. مرحله دوم: تقلیل احیاناً برآمده داده‌ها
۶۳	۳. مرحله سوم: سازماندهی و تحلیل اطلاعات

فصل پنجم: بحث و نتیجه‌گیری

۶۹	۱. تفسیر و نتیجه‌گیری
۷۱	• کدهای محوری الگوی انگاره‌ای کشف شده سرمایه اجتماعی
۷۳	• توصیف تفصیلی کدهای محوری و مفاهیم فراگیر الگوی انگاره‌ای کشف شده سرمایه اجتماعی از منظر قرآن کریم
۸۱	۲. جمع‌بندی نهایی
۸۳	۳. محدودیت‌های پژوهش

۴. پیشنهادهای پژوهشی.....	۸۳
۵. پیشنهادهای کاربردی.....	۸۳
منابع و مأخذ.....	۸۵

نمایه‌ها

نمایه آیات.....	۹۵
نمایه روایات.....	۹۶
نمایه اشخاص.....	۹۷
نمای اصطلاحات.....	۹۸

پیشگفتار

سرمایه اجتماعی، به عنوان یک دارایی، منبعی مرکب از قابلیت‌های بالقوه و ظرفیت‌های بالفعلی است که با عضویت در شبکه‌های اجتماعی از روابط کم و بیش نهادینه شده به دست می‌آید و سیستم اجتماعی را در جهت تحقق اهداف و مطلوبیت‌های فردی و جمعی توانمند می‌کند. آنچه در سرمایه اجتماعی و مفهوم آن نهفته است، سرمایه‌گذاری در روابط اجتماعی و افزایش، گسترش و به اشتراک گذاشتن آن است. سرمایه اجتماعی است تا از این طریق زمینه برای تسهیل کنش جمعی و گسترش اعتماد و بهر دستاورد و بستن در جامعه فراهم آید. از این رو، سرمایه اجتماعی یک دارایی نامحسوس و یک کالای عمومی است که از یک طرف منافعی را برای سیستم و اعضای آن فراهم می‌آورد و از طرف دیگر این امکان را به وجود می‌آورد تا سیستم‌های اجتماعی، مسائل جمعی را راحت‌تر حل کنند و مسائل حساس، مسئولیت متقابل، وظایف خود را به نحو احسن انجام دهند.

سرمایه اجتماعی، پدیده‌ای جامعه‌محور و بنابراین موقعیتی است؛ لذا در صورتی که در کارکرد خود را به خوبی ایفا می‌کند که متناسب با فرهنگ رایج در هر جامعه - از جمله ایران اسلامی - باشد. با وجود این به دلیل غلبه اندیشه‌های غربی در مباحث و مفاهیم علمی، نگاه به بیشتر این مفاهیم از منظر فرهنگی و اعتقادی غالب در جامعه اسلامی ایران کم‌رنگ و حتی گاهی کم‌اهمیت شده است؛ در حالی که روح توحیدی حاکم بر هویت اسلامی - ایرانی، بازنگری مفاهیم علمی در حوزه علوم انسانی از جمله مفهوم سرمایه اجتماعی از منظر اسلامی را به ضرورتی آشکار تبدیل کرده است. در این راستا توسعه

مفهوم سرمایه اجتماعی براساس تعالیم و منابع اسلامی و به‌ویژه قرآن کریم (کلام خالق) اهمیت و ضرورت می‌یابد؛ لذا در این کتاب تلاش شده تا با استفاده از قرآن کریم، چارچوبی پیرامون سرمایه اجتماعی از نگاه این کتاب نورانی کشف و احصا شود.

پروژهش گزارش شده در این کتاب، از حیث هدف، توسعه‌ای و به‌لحاظ روش، کیفی بوده و با نظر به اینکه دستیابی به فهم عمیقی از مفهوم سرمایه اجتماعی از منظر قرآن کریم مورد توجه بوده است، روش پژوهش، مطالعه موردی کیفی است. به منظور احصای مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در قرآن کریم و پرهیز از هرگونه سوگیری ذهنی در استخراج مؤلفه‌ها، همچنین تسریع در نتیجه‌گیری، با تمرکز بر قرآن کریم و استفاده از کتب تفسیری و ترمیمی و تمامی سوره‌های این کتاب نورانی مطابق با روش فرایند چرخه‌ای تحلیل (مشتق از چهار مرحله: گردآوری اطلاعات، تقلیل احیاگرانه داده‌ها، سازماندهی و تحلیل اطلاعات، تفسیر و نتیجه‌گیری) (ترک‌زاده، ۱۳۸۸) مورد بررسی و مطالعه قرار گرفت. آیه‌هایی به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم متضمن مفاهیم یا پیام‌هایی در فضای مفهومی سرمایه اجتماعی به‌طور واضح و روشنی با موضوع سرمایه اجتماعی و کارکردهای آن داشتند، انتخاب و مورد مذاقه و بررسی بیشتر قرار گرفتند. در این راستا، پیام‌های محتوایی مرتبط با مفهوم سرمایه اجتماعی در هر یک از آیات استخراج شد. پس از آن براساس قرابت محتوایی، پیام‌ها در دسته‌های معنادار یا معنا ساز قرار داده شدند که منجر به تولید کدهای محوری مرتبط با موضوع گردید. در ادامه به منظور سازماندهی و تحلیل اطلاعات گردآوری شده، مفاهیم (کدها) موردی مذکور، در چهار دسته جدید سازماندهی شدند. سرانجام به منظور درک بهتر و تسریع در مفهوم سرمایه اجتماعی براساس قرآن کریم، موارد احصاشده در قالب چارچوبی منسجم مشتمل بر مبانی (ایمان، تقوا، یقین، بصیرت و اعتقاد به امامت)، ابعاد (شبکه اجتماعی، هنجار اجتماعی و اعتماد اجتماعی)، پیامدهای (دنیوی و اخروی) و جهت‌گیری (عنوی و قرب الهی و رستگاری فرد و جامعه) تنظیم شدند.

مبانی در اصطلاح بیانگر آن دسته از عناصر یا رهنمودهای اساسی می‌باشد که به‌صورت اصول و امور مسلم و زیربنایی در زمینه موضوع می‌باشند که به نوعی سایر ابعاد و

جهات مرتبط با موضوع را جهت داده، و متأثر می‌سازند. در این بخش از دسته‌بندی، مفاهیم فراگیری چون ایمان، تقوا، بصیرت، یقین و اعتقاد به امامت به‌عنوان مبانی جهت‌دهنده به رفتار تعاملی سیستم اجتماعی (در کلیت خود) و اجزای آن (افراد، گروه‌ها و شبکه‌ها) در نظر گرفته شده است که کیفیت سرمایه اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. افزون بر این، مفاهیمی که بیانگر اجتماع دو یا چند نفر از افراد در تعامل با همدیگر بود نیز در ذیل عنوان شبکه اجتماعی تعریف شدند. آن دسته از مفاهیمی نیز که بیانگر اصول و روش‌های رفتاری در تعامل با دیگران بود در ذیل عنوان هنجار اجتماعی یا هنجارهای انسانی در متون اسلامی قرار داده شد و سازمان اعتماد نیز به‌عنوان سطح یا میزان اطمینان افراد به یکدیگر در نظر گرفته شد که مفاهیم اصلاً اشاره مرتبط با آن در ذیل این عنوان قرار گرفت. همچنین، برخلاف منابع و متون رایجی که نیت یا هدف افراد از دستیابی به سرمایه اجتماعی را کسب منافع می‌دانند و سرمایه اجتماعی را حالتی از مبادله یا بده بستان میان افراد و شبکه‌ها معرفی می‌کنند؛ از منظر قرآن کریم، نیت یا هدف نهایی توسعه سرمایه اجتماعی نیل به قرب الهی و رستگاری فرد و جامعه است. لذا افراد اگر تنها در برقراری روابط و توسعه شبکه‌های اجتماعی‌شان نه تنها با افراد یا گروه‌های اجتماعی همسو رابطه برقرار می‌کنند که دارای وجه یا هدف مشترکی می‌باشند؛ بلکه به منظور دستیابی به قرب الهی با دیگر افراد یا گروه‌های دیگر نیز به خاطر انسان بودنشان تعامل برقرار می‌کنند. نیازها و خواسته‌های مشروع آنها را برآورده می‌کنند. البته افزون بر جهت‌گیری معنوی، اسلام در برقراری رابطه با دیگران و شبکه‌های اجتماعی، به دنبال دستیابی به اهداف یا مزیت‌هایی یعنی پاداش دنیوی و اخروی نیز می‌باشند. این پاداش‌ها صرفاً جنبه مادی ندارد و رسالت دینی، دستیابی به عزت، نعمت و پاداش الهی و کسب حسنه، جهت‌دهنده به رفتار آنهاست که رفتار اجتماعی آنها و نحوه تعامل‌شان با دیگران را شکل می‌دهد.

به این ترتیب می‌توان گفت توسعه سرمایه اجتماعی مبتنی بر تعالیم اسلامی در جامعه اسلامی، نتایج و پیامدهایی برای جامعه به بار خواهد آورد که ضمن اثرپذیری از ویژگی افراد، گروه‌ها و شبکه‌ها، و هنجارهای اجتماعی موجود و نیز نوع و میزان اعتماد اجتماعی رایج در سیستم اجتماعی، زمینه دستیابی به بسیاری از اهداف و مطلوبیت‌های جامعه

اسلامی در جهت تحقق جامعه صالح مصلح را نیز فراهم خواهد آورد. به علاوه نتیجه این پژوهش، برای سازمان‌ها و مؤسسه‌ها، گروه‌ها و تشکل‌های اجتماعی مختلف و یا هر واحد اجتماعی بزرگ یا کوچک که به نوعی در صدد توسعه سرمایه اجتماعی سیستم و محیط تعاملی خود براساس الگوی اسلامی می‌باشند یاری‌رسان خواهد بود. ان شاء الله.

این کتاب با حمایت گروه مدیریت پژوهشگاه حوزه و دانشگاه انجام شده که این حمایت همکاران شایسته قدردانی است. همچنین همکاران ارجمند سرکار خانم دکتر معصومه معتمد و جناب آقای دکتر ابوالفضل گائینی در انجام این پژوهش همکاری ارزنده مؤثری داشته‌اند؛ بدین لحاظ مراتب قدردانی و سپاس خود را از ایشان ابراز می‌دارد. آئین علی یحیی، علی قاضی و محمد سلیمی نیز در مراحل مختلف انجام این پژوهش با کوشش‌های اداری و اجرایی مربوطه را پیگیری و تسهیل نموده‌اند که بدین وسیله از ایشان تشکر می‌شود.

با آرزوی توفیق الهی

دکتر جعفر ترک‌زاده

دانشیار دانشگاه شیراز